

METAFİZİK
VE
NEDENSELLİK
-Hikmetü'l-'Ayn Geleneği-

Zeynelabidin HÜSEYİNİ

Eskiyei Yayınları: 164

METAFİZİK VE NEDENSELLİK

-Hikmetü'l-'Ayn Geleneği-

Zeynelabidin HÜSEYİNİ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Editör

Doç.Dr. Yasın APAYDIN

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Nisan 2023

ISBN: 978-625-7673-75-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mahallesi Boyacılar Sokak No: 14/1

Ulus-Altındađ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

METAFİZİK
VE
NEDENSELLİK
-Hikmetü'l-'Ayn Geleneği-

Zeynelabidin HÜSEYİNİ

ANKARA 2023

Zeynelabidin HÜSEYNİ

Zeynelabidin HÜSEYNİ 1991’de Şırnak/Silopi’de doğdu. İlköğretimini memleketinde tamamladıktan sonra 2008’de Mersin Anadolu İmam Hatip Lisesi’nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde başladığı lisans eğitimini 2012’de tamamladı. İstanbul/Şişli’deki bir yıllık öğretmenlik tecrübesinden sonra 2013 yılında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi bölümünde araştırma görevlisi oldu. Alanıyla ilgili araştırmalar yapmak üzere 2014-2015 yılları arasında Ürdün’de bulundu. Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER’in danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda “Esîrüddin Ebheri’nin Nefs Anlayışı” adlı yüksek lisans tezini 2016’da, yine aynı bölümde “*Hikmetü’l-‘ayn* ve şerhleri bağlamında nedensellik sorunu” başlıklı doktora tezini ise 2022’de tamamladı. Halen Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki görevine devam etmektedir. Metafizik, nedensellik, Tanrı kanıtlamaları, nefis teorileri ilgi alanını oluşturmaktadır.

ÖN SÖZ

İnsanın özü gereği varlığı, doğayı, Tanrı'yı ve kendi benliğini anlamlandırma arayışı, her biri arasındaki birliğin ve bütünlüğün belli *kıstas*lara göre idrâk edilmesini gerektirir. Aksi halde varlıklar ve nesnelere arasındaki bütüncül ilişkiyi idrâk edemeyen insanın kâh kendi kemâlini gerçekleştirmesi kâh felsefî düşünceye katkısı tikel tecrübelerle sınırlı olacaktır. Bu yüzden insanın hakikat arayışını yönlendiren en önemli kıstasların başında nedensellik ilkesi gelir. Nitekim nedenselliğin varlığından ziyade mâhiyetine dair farklı görüşler benimsenmesi, felsefî ekollerin karakteristik özelliklerinin tebarüz etmesinde önemli bir rol oynar. Mamâfih gerçekliğe yönelik temel soru-n-ları yönlendiren bir ilke olarak nedensellik ile metafizik biliminin birçok meselesi arasında sıkı bir bağ olduğunu söylemek abartı olmasa gerekir. Nitekim varlık olması bakımından varlığa ilişkin temel özellikler içerisinde illet ve ma'lûlün olması, nedenselliğin metafiziksel boyutlarının felsefî bir sorun olarak telakkî edilmesini sağlamıştır.

İslam düşünce geleneği içerisinde bir bilim olarak metafiziğin sistematize edilmesinde nedensellik ilkesine önemli bir rol atfeden İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) felsefî birikimini ve buna yönelik eleştirel bakış açısını dikkate alan felsefî metinlerden biri, Kâtîbî'nin (ö. 675/1277) kaleme aldığı *Hikmetü'l-'ayn'dır*. Kâtîbî'nin metafizik sisteminde kilit bir role sahip olan zorunluluk, varlık-mâhiyet, hudûs-ımkân, illet-ma'lûl gibi kavramsal ayrımların mâhiyeti ile Tanrı kanıtlanmasının nedensellik sorunuyla irtibatlı olduğu görülmektedir. Esasında illet ve ma'lûl arasındaki ilişkinin mâhiyetini sorunlaştıran nedensellik, ontolojinin temel kavramları arasındaki irtibatı ve Tanrı kanıtlanmasını inceleyebilmek bakımından elverişli bir kalkış noktasını temsil etmektedir. Dolayısıyla Kâtîbî ve şârihlerin metafiziksel açıdan

nedensellik sorununa yönelik yaklaşımlarını ortaya koyabilmek, metafizik ve nedensellik ilkesi arasındaki güçlü ilişkinin İbn Sînâ sonrası serencamını görebilmek açısından önem arz eder.

Çalışmamızın bütün zorluklara rağmen nihâyete ermesi, kendilerinden istifâde ettiğim hocalarımın ve arkadaşlarımla katkılarıyla hâsıl olmuştur. Engin hoşgörüsü ve felsefi birikimiyle kendisinden çokça istifâde edip bu çalışmanın her bir aşamasındaki önemli katkıları için muhterem hocam Prof. Dr. Ömer Mahir Alper'e minnettarım. Çalışmamın ortaya çıkış sürecinde önerilerini benimle paylaşıp görüş alışverişinde bulunduğum Prof. Dr. Ramazan Yıldırım, Prof. Dr. Rahim Acar, Prof. Dr. Mustakim Arıcı, Doç. Dr. Veysel Kaya, Doç. Dr. Yasin Apaydın ile Dr. M. Sami Baga hocalarıma teşekkür ederim. Eserin yayın aşaması başta olmak üzere her zaman desteğini eksik etmeyen Prof. Dr. Gürbüz Deniz ile Prof. Dr. Nesim Doru hocalarıma müteşekkirim. Çalışmamın tashihinde yardımlarını gördüğüm Hasan Korkmaz, Ali Fikri Yavuz, Niaz Ahmad, Gürzat Kami, İbrahim Halil Ayten ve İmam Rabbani Çelik'e katkıları dolayısıyla teşekkür ederim.

Özellikle ilim tahsilinde maddî ve manevî desteğini esirgemeyen merhûm babama, anneme ve çalışmamın bütün sancılı süreçlerine şahitlik edip yükümü hafifleten eşim Nadire ile sevgili kızlarım Feyzanur ve Semanur'a teşekkür ederim.

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Zeynelabidin HÜSEYİNİ

Şırnak

Nisan 2022

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	5
KISALTMALAR LİSTESİ-----	9
GİRİŞ-----	10

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL AÇIDAN NEDENSELLİK SORUNU

1.1. İllet ve Ma'lûlün Tanımı -----	29
1.2. İlletin Türleri ve Ayrımı -----	40
1.2.1. Maddî İllet -----	44
1.2.2. Sûrî İllet -----	49
1.2.3. Fâil İllet-----	56
1.2.4. Gâî İllet-----	59
1.2.5. İlletler Ayrımı: Dahilî ve Haricî İlletler -----	63
1.3. İlletin Yeterli Oluşu: Tam ve Eksik İllet Ayrımı -----	66
1.4. Umûr-ı Âmme Kavramı Olarak İllet ve Ma'lûl -----	93
1.5. Değerlendirme -----	99

İKİNCİ BÖLÜM

ONTOLOJİK AÇIDAN NEDENSELLİK SORUNU

2.1. Nedenselliğin Ontolojik Temeli: İllete Muhtaçlık Açısından Varlıkların Taksimi -----	109
2.1.1. İlk İllet Olarak Zorunlu Varlık-----	118
2.1.1.1. İlk İllet'in Varlığı ile Mâhiyetinin Aynı Olması	125
2.1.1.2. İlk İllet'in Zorunluluğu İle Mâhiyetinin Aynı Olması-----	140
2.1.1.3. İlk İllet'in Varlık Verme Tarzı ve Birden Ancak Bir Çıkar İlkesi -----	153
2.1.2. İlk İllet'e Muhtaç Oluşu Yönüyle Mümkün Varlık--	173
2.2. Nedensellik Açısından Zorunlu ve Mümkün Arasındaki İlişkinin Tesisi -----	191

2.2.1. Mâhiyet İllete Muhtaç mıdır? Mec'ûliyet Sorunu Bağlamında Mâhiyetin Konumu-----	192
2.2.2. Mümkün Mâhiyetin Varlığında Tam İllete Bağımlı Oluşu-----	211
2.2.2.1. Tam İlletin Varlığı Anında Ma'lûlün Varlığının Zorunlu Oluşu -----	213
2.2.2.2. Zâtî ve Zamansal Öncelik Arasında Tam İllet- Ma'lûl Birlikteliği -----	232
2.2.2.3. Ma'lûlün İllete İhtiyaç Yönü: İmkân mı Hudûs mu?-----	256
2.3. Değerlendirme-----	266

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEOLOJİK AÇIDAN NEDENSELLİK SORUNU

3.1. Nedensellik ve Tanrı Kanıtlaması: Kısır Döngü ve Teselsülün İptali-----	278
3.2. Nedensellik ve Tanrı Tasavvuru -----	309
3.2.1. Tanrısal Nedensellik Bağlamında İlâhî Nitelikler----	310
3.2.2. Nedensellik Sorununun Özü: Mûcib ve Muhtâr Tanrı Tasavvuru-----	328
3.3. Değerlendirme-----	342

SONUÇ----- 353

KAYNAKÇA ----- 364